
ŠIAURRYČIŲ LIETUVIŲ ETNINIS KULTŪROS TAPATUMAS XX A. II PUSĖS VAIKO SOCIALINIO ĮTEISINIMO PAPROČIUOSE

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT-2001, Vilnius, Lietuva

TYRIMO OBJEKTAS, PROBLEMATIKA IR METODIKA

Sąvoka „kultūra“ gali apimti daug reikšmių ir apibrėžimų¹. Visuotinai suvokiama, kad ji yra žmogaus veiklos pasekmė, kartu ir ugdanti jį². Ji gali būti perimama ir perduodama ne tik vertikaliai (laike), bet ir horizontaliai – teritorinėje plotmėje. Diachroninėje ir sinchroninėje perspektyvoje ji atlieka ir įvairaus lygmens socialinių bendrijų, tarp jų etninių grupių ir tautų integracijos funkciją³. Kita vertus, neretai dėl migracijos etninės grupės ar tautos dalis keičia istoriškai įgytą kultūrinę erdvę ir formuojasi dvigubas etnis kultūrinis ar tautinis tapatumas⁴.

Skirtingų etninių grupių migracijos nulemtus akulturacijos procesus gana aiškiai galime išvelgti svarbiausiuose žmogaus gyvenimo būtį išreiškiančiuose kultūros elementuose. Daugelį etninį kultūrinį tapatumą atskleidžiančių reiškinių galime sieti su „kritiniais“ žmogaus gyvenimo ciklo momentais, socialiai įtvirtinančiomis „perėjimo apeigomis“ (*rites de passage*). Be abejo, žmogaus gimimo, subrendimo, vedybų ir mirties socialinis pažymėjimas svarbus tiek pirmykštėse, tiek ir moderniose visuomenėse, ir jų turinys sujungia žmogaus etninei ir tautinei savivokai svarbias istorines kultūrinio palikimo grandis. Todėl šiame darbe nagrinėsime žmogaus etninio kultūrinio tapatumo problemą, susijusią su socialinio žmogaus būties įteisinimo papročiais marginalinėje Pietryčių Latvijos ir Šiaurės rytų Lietuvos teritorijos paribio erdvėje XX a. II pusėje.

Nusistatyti chronologiniai rėmai lėmė, kad didesnę tiriamojo laikotarpio dalį (iki 1990 m.) Latvija ir Lietuva buvo vienos valstybės dalimi ir tebuvo tik ribotą autonomiją turėję teritoriniai dariniai, abu patyrę panašius rusifikacijos, ateizacijos ir kitus socialinius bei ekonominius procesus. Sovietinė okupacija suvienodino abiejų valstybių ekonominį ir kultūrinį vystymąsi. Nors radikalūs žmogaus pasaulėjautos pokyčiai XX a. II pusės Lietuvos ir Latvijos visuomenėje kiek sumenkino krikšto, kaip sakralaus žmogaus būties įteisinimo akto, reikšmę⁵, tačiau Pietryčių Latvijos ir Šiaurės rytų Lietuvos pasienio ir polietninės teritorijos statusas, šio akto pažymėjimo formų įvairovė padėjo suformuluoti straipsnio tikslą: pasekti

simbolines etninio kultūros tapatumo reikšmes, atskleisti jų raišką konfesinės plotmės perspektyvoje⁶. Siekdami šio tikslo pabandysime: 1) išskirti svarbiausius krikšto elementus, 2) pasekti jų paplitimo arealus Pietryčių Latvijoje ir Šiaurės rytų Lietuvoje, 3) nustatyti marginalinėje erdvėje vykusių etninius bei religinius pokyčius, susijusius su kūdikio krikštu, 4) atskleisti krikštytųjų ir vardynų papročių tarpusavio sąveiką tiriamojoje teritorijoje.

Šiam tyrimui panaudota Daugpilio, Jekabpilio ir Kraslavos rajonuose 1998 metais surinkta ekspedicinė lauko tyrimų medžiaga⁷. Tyrimas buvo atliekamas pasienio ruože, kur migracijos bei etninės teritorijos kaitos dėka per istoriją buvo susiformavusios lietuvių bendruomenės. Šioje teritorijoje buvo vykdomas kompleksinis tyrimas (Lietuvos valstybiniam mokslo ir studijų fondui parėmus) siekiant išsiaiškinti etninio kultūros tapatumo problemą Latvijos paribyje⁸.

Tiriamas kūdikio krikštą, didesnis dėmesys buvo kreiptas į respondentų giminytės ar gentystės sąsajas su Lietuva. Iš viso apklausti 27 respondentai, 11 jų yra gimę Lietuvoje, likę patys, jų tėvai ar seneliai sovietmečiu atvyko į Lietuvą. Etniniu aspektu lietuviai sudaro daugumą (15). Taip pat apklausti 7 latviai, 3 rusai, 1 baltarusė, 1 lenkė. Tai asmenys iš tautiškai mišrių lietuvių-latvių, lietuvių-rusų, lietuvių-baltarusių šeimų. Apklaustieji respondentai yra gimę 1923–1979 metais. Panaudoti duomenys apie 35 vaikų, gimusių 1953–1996 metais, krikštynas.

Pietryčių Latvijoje surinktą medžiagą lyginsime su Šiaurės rytų Lietuvoje atliktais tyrimais. 1999 metais apklausa atlikta Ignalinos, Švenčionių, Rokiškio, Zarasų, Anykščių rajonuose. Apklausti 42 respondentai, gimę 1922–1977 metais, o jų vaikai – XX a. 8–9-ajame dešimtmetyje. Panaudoti duomenys apie 92 vaikų, gimusių 1946–1998 metais, krikštynas⁹.

Apklausiai Lietuvoje ir Latvijoje buvo daugiausia pasirenkamos moterys, nes jų pateiktos žinios yra kur kas išsamesnės nei vyrų. Respondentų apklausa vykdyta pagal autorės sudarytą etnografinių klausimų lapą „Krikštynos ir vardynos“. Buvo klausinėjama apie vaikų krikštą, pasirengimą krikštynoms, krikštytųjų apeigas bažnyčioje ir namuose, vardynų šventimą, krikščioniškų sakramentų sampratą bei svarbą respondentui. Svarbiausias dėmesys kreiptas į respondentų vaikų amžių, tą nulėmė užsibrėžtas tyrimų tikslas – XX a. II pusės krikštynos. Buvo siekiama pasekti laiko bei istorinių aplinkybių veikiamą krikštytųjų raidą ne tik sovietiniu laikotarpiu, bet ir po 1991 metų. Siekiant išsamesnės krikšto religinio aspekto analizės, buvo klausinėta ir apie vardynų, kaip tam tikro istorinio laikotarpio realijos, šventimą.

Tiriamoji teritorija apima dvi valstybes. Kaip pastebėjo I. R. Merkienė, marginalinėje padėtyje atsidūrusių žmonių savivoka darosi labai sudėtinga, nes jie patys turi nuspręsti, su kuo sieti tautybę ir prie ko prisiliesti. Latvijos lietuviams reikia rinktis dviejų dėmenų derinį iš trijų – etninės, kultūrinės ir tautinės savimonės ir, kaip visoms kitoms tautinėms mažumoms, pagal tai orientuotis į atitinkamą kultūrą¹⁰. Norint geriau išnaudoti darbe taikomų lyginamojo ir istorinio geografinio metodų galimybes, naudojamas ir kartografavimas.

Sudarant žemėlapius remtasi 69 respondentų atsakymais (27 Latvijoje ir 42 Lietuvoje). Nedidelė tyrimo teritorija bei ribotas nagrinėjamų reiškinių kiekis neleidžia pretenduoti į statistinę reiškinių analizę ir jų eksplikaciją dešimtmečio ar penkmečio laikotarpio lygmeniu. Tačiau dviejose valstybėse užfiksuoti tradicinės etninės kultūros irimo ir transformacijos laikotarpio duomenys, maždaug to-

lygiai atspindintys trijų amžiaus grupių atstovų pateiktas žinias, leidžia publikuoti bendriausias, XX a. II pusės tendencijas liudijančias kartoschemas. Šiame straipsnyje jų pateikiame 11, ir lyginamosios analizės būdu mėginsime nusakyti reiškinį, susijusį su vaiko socialiniu įteisinimu, paplitimą 20 Lietuvos ir 7 Latvijos vietovėse.

KRIKŠTO LAIKAS IR MOTYVACIJA

XIX a. II pusės ir XX a. I pusės Latvijoje¹¹ ir Lietuvoje¹² tradicinis pasirenkamas krikšto laikas atitiko Bažnyčios reikalavimus – krikštas suteikiamas kūdikiams nedelsiant, dažniausiai vos kelios dienos po gimimo. Tuo tarpu XX a. II pusėje tiek Pietryčių Latvijos, tiek ir Šiaurės Rytų Lietuvoje (toliau šia prasme vartosime tik Latvijos ir Lietuvos pavadinimus) vyravo paprotys krikštyti nuo mėnesio iki pusės metų sulaukusius kūdikius (atitinkamai 30,4% ir 43,8% tirtų atvejų). Statistiniais duomenimis, Latvijoje gerokai dažniau negu Lietuvoje buvo krikštijami mėnesio nesulaukę kūdikiai (atitinkamai 28,3% ir 15,6%; 1 pav.), tačiau pagal tirtas vietas šis laikas vyravo tik Subatėje. Toks pasiskirstymas rodytų, jog XX a. II pusėje abiejose valstybėse jau nebeskubama krikštyti naujagimių ir krikšto laikas atidedamas vėlesniam laikui. Tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje po 1991 metų pastebima tendencija, kai krikštijami vyresni vaikai bei suaugę žmonės.

1 pav.

Su krikšto laiku susijusi krikšto motyvacija. Ji svarbi aiškinant tiek etninio kultūrinio tapatumo, tiek ir religingumo problemas. Respondentai išskyrė tris pagrindinius krikšto motyvacijos aspektus: 1) krikščioniška būtinybė, 2) šeimos tradicija, 3) tėvų ar senelių skatinimai. Visoje teritorijoje vyrauja teigimas, jog krikštas yra krikščioniška būtinybė (Latv. 60,9%, Liet. 55,2%; 2 pav.). Lietuvoje ir Latvijoje statistiškai panašiai įvardijami ir kiti du pirmaujantys kūdikio krikšto motyvacijos aspektai. Tačiau Latvijoje teritoriškai netolygiai sukaupiti duomenys (didelė medžiagos dalis iš Subatės) liudija kiek dažnesnį suvokimą, jog būtina krikštyti, nes krikštas yra šeimos tradicija, kiekvienoje tirtoje vietovėje.

Latvijos paribyje surinkti duomenys rodo, jog dėl įvairių motyvų skirtingu laiku apsigyvenę lietuviai, net ir sudarę mišrias šeimas Latvijoje, nepatyrė sunkumų ar negatyvios kaimo ar miestelio bendruomenės nuomonės dėl skirtingos pažiūros į krikštą. Tai lėmė ryškūs Latvijos ir Lietuvos pasienio gyventojų kultūriniai savitumai bei panašūs religiniai įsitikinimai. Nors tirtieji reiškiniai suvokiami panašiai, vis dėlto lietuvių kilmės respondetai juos suprato kaip „lietuviškus“. Daugelis Latvijos paribyje apklaustųjų respondentų, kad ir nepatyrusių tiesioginių savo tėvų raginimų krikštyti vaikus, atmintyje išlaikė prisiminimus. Ne viena respondentė pamena senelių pasakojimus, jog seniau nekrikštai Lietuvoje buvo laidojami kapinių kampe ar net už tvoros, nešventintoje vietoje, arba baimindamiesi, kad silpnas kūdikis nenumirtų, atlikdavo naminį krikštą. Stiprų išgyvenimą rodo respondentės iš Daugpilio r. prisiminimas – ji palaidojo be krikšto mirusį

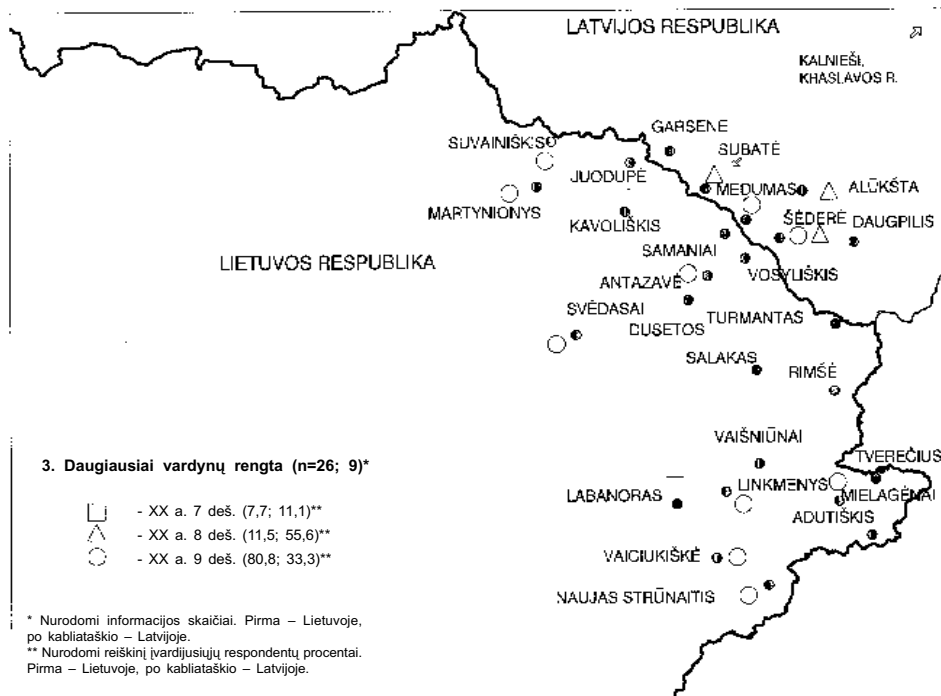

2 pav.

savo trijų dienų kūdikį. Moteris ir kapelį laistė švęstu vandeniu, ir kunigo prašė pašventinti, tačiau vis tiek jaučiasi nelaiminga¹³. Panašūs įsitikinimai gyvavo ir latvių atmintyje. Tai rodo analogiški lietuvių¹⁴ bei latvių¹⁵ senieji tikėjimai, jog kūdikius iki krikšto privalu ypač globoti panaudojant saugos priemones (kryžiaus ženklą, šermukšnio šaką ir pan.). Kaip rodo etnografiniai šaltiniai, požiūris į krikšto svarbą buvo palaikomas ir perduodamas iš kartos į kartą. Prisiminimai, bent iš dalies, nuteikdavo emociškai tam, kad vaikas būtų laiku ir tinkamai pakrikštytas, kartu suteikdavo krikštui „lietuviškumo“ šydą, nors kartais kitataučio sutuoktinio sąmonėje tai asociavosi su jo religiniais įsitikinimais ir etniniu tapatumu.

VARDYNOS IR RELIGINGUMO KAITA

Krikšto laikas ir motyvacija, be abejo, siejosi su žmogaus religingumu. Tikėtina, jog XX a. I pusėje Latvijoje vyraujantis evangelikų liuteronų tikėjimas galėjo turėti įtakos ir kompaktiškai apsigyvenusių katalikų šeimų papročiams. Tačiau sovietmečiu labai sparčiai nyko evangelikų liuteronų religingumas ir XX a. pabaigoje Latvijoje jau buvo daugiau katalikų¹⁶. Kita vertus, peršasi hipotetinis teiginys, kad, pagausėjus emigrantų iš Rytų, Latvija galėjo būti labiau paveikta ateizacinės politikos negu Lietuva. Tai galime patikrinti sovietmečiu diegiamų alternatyviųjų žmogaus būties socialinio įtvirtinimo švenčių – vardynų plitimo analize. Savo forma ir turiniu vardynos, kaip pasaulietinis aktas, turėjo pakeisti ir išstumti

3 pav.

„religines“ krikštynas, neatitinkančias sovietinio laikmečio dvasios. Tačiau, kaip rodo tyrinėjimų medžiaga, tiriamojoje teritorijoje šis procesas netapo masiškas nei Lietuvoje, nei Latvijoje. XX a. 7–9-ajame dešimtmetyje vardynas maždaug panašiai rengė abiejose valstybėse¹⁷ (3 pav.). Kiekybinė analizė liudija, kad daugiausia vardynų Lietuvoje užfiksuota XX a. 9-ajame dešimtmetyje (80,8%), tuo tarpu Latvijoje vardynos daugiausia švęstos XX a. 8-ajame dešimtmetyje (55,6%). Tačiau žvelgiant į vardynų kiekį kiekvienoje tirtose vietovėse šie skirtumai nėra tokie ryškūs. Atsižvelgiant į šio tyrimo sąlyginį charakterį (medžiaga statistiškai nereprezentatyvi), galimos tam tikros paklaidos, bet manyčiau, jog turimi duomenys pakankamai atspindi šio reiškinio paplitimą, ir sovietinės valdžios vykdyta ateizacinė politika tiriamosios teritorijos žmones paveikė maždaug vienodai. Vadinasi, krikštynos XX a. II pusėje, įskaitant ir sovietmetį, užėmė svarbią vietą žmogaus gyvenime ir vardynos negalėjo sumenkinti jų vertės. Naujai formuojamos sovietinės socialinio žmogaus būties įtvirtinimo tradicijos nesugebėjo išstumti senųjų.

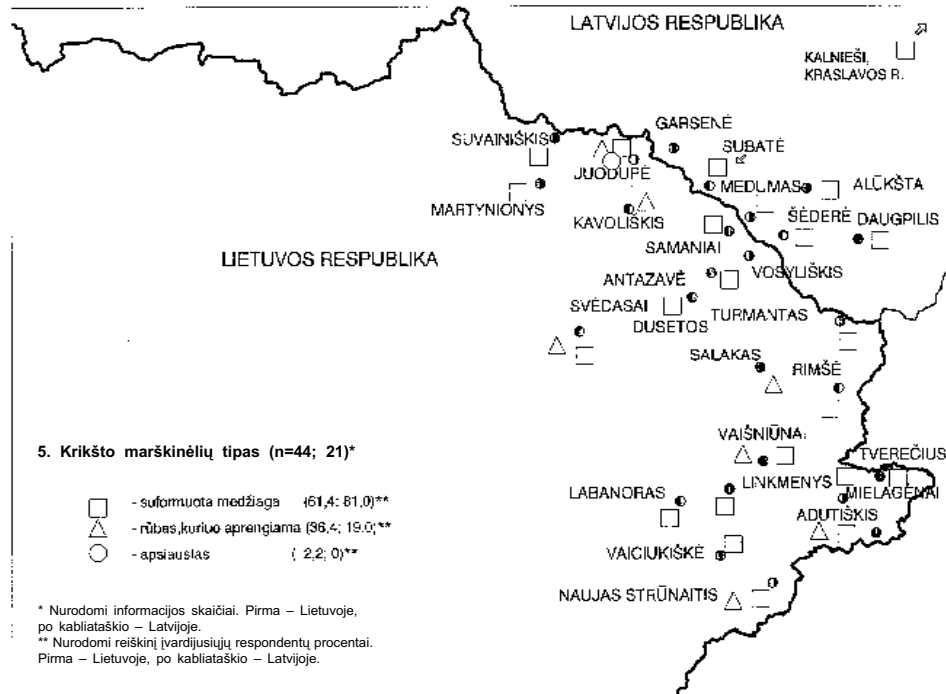
KRIKŠTO TĖVAI IR JŲ DOVANOS

Tiek bažnytinėse, tiek ir pasaulietinėse krikštynose pagrindinį vaidmenį atlieka krikštatėviai. Jų parinkimui skiriamas ypatingas dėmesys visose krikščioniškose konfesijose. Krikštatėviai suvokiami ne kaip pasyvūs sakralaus akto liudininkai,

4 pav.

krikštatėvių institucijos pagalba modeliuojami svarbūs socialiniai santykiai, kuriami ar/ir sustiprinami giminystės, draugystės ir kaimynystės ryšiai. Respondentų buvo teirautasi, kas kiekvienam jų vaikui buvo kviečiami į krikštatėvius – giminės, draugai ar kaimynai (4 pav.). XX a. II pusėje rinkti krikštatėvius iš giminių buvo būdingas reiškinys visoje tirtoje teritorijoje. Beveik absoliuti dauguma apklaustųjų į krikštatėvius pirmiausia kvietė įvairaus artumo gimines (Lat. 81,8%, Liet. 89, 5%). Palyginus su Lietuvoje gyvenančiais lietuviais, Latvijoje dažniau buvo kviečiami krikštatėviai iš draugų rato (Lat. 18,2%, Liet. 7,9%), tačiau Šiaurės rytų Lietuvoje, nors ir negausiai, gyvavo XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje paplitęs paprotys į kūmus kviešti kaimynus¹⁸. Latvijoje šis paprotys jau nefiksuoja. Be abejo, kaimynystės sąvoką Latvijoje ir Lietuvoje lėmė skirtingos gyvenamosios sąlygos. Lietuvoje dar ir dabar yra į vienkiemius neskirstytų kaimų, tuo tarpu Latvijoje neliko net ir kaimo vardo: atskirą pavadinimą turi kiekvienas vienkiemis („ciems“). Bendruomeniškumo skirtumus išreiškia net ir kai kurie papročiai (pavyzdžiui, nekviestųjų ėjimas į vestuves ar vakarojimas Lietuvoje), kaimynystė suvokiama kaip išskirtinis lietuviškumo etnis bruožas¹⁹. Tačiau žvelgiant į XX a. pabaigą visoje teritorijoje vis labiau pasikliaujama krikštatėviais-giminėmis. Didėjanti žmonių migracija bei sumažėjęs gimstamumas paskatino tėvus žvalgytis patikimų žmonių tarp artimųjų. Tas ypač būdinga paribio teritorijai, kur dažnai respondentai samprotauja, jog „kartais ir su giminėmis sunku palaikyti ryšį (jei jie gyvena kitur), tai ką kalbėti apie svetus“. Vadinasi, didėjantis

5 pav.

žmonių teritorinis mobilumas, galimybė ir noras keisti gyvenamąją vietą turėjo įtakos krikštynų papročių kaitai. Sėslios bei uždaros vietinės bendrijos tradiciniams papročiams pastebimai daro įtaką šiuolaikinio gyvenimo veiksniai.

Teritoriniu ir etniniu požiūriu kultūrinius skirtumus gali išreikšti ir su krikštynomis susijusios krikštatėvių teikiamos dovanos. Tradiciškai jos mažai tepakito. Pirmiausia krikštamatė rūpinasi krikšto marškinėliais. Jie skirstomi tris tipus: 1) suformuota medžiaga, 2) rūbas, kuriuo vaikas aprengiamas ir 3) apsiaustas. Iki šių dienų išliko ir vyrauja pirmasis tipas, XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje gyvavusi pasiuvimo, liaudiškai vadinama „suklostymo“, forma. Tai 2–2,5 metro medžiagos gabalas (gali būti ir trumpesnis), suformuotas taip, jog vizualiai atrodo kaip marškiniai ar suknelė (5 pav.). Paprastai siuvama iš balto atlaso ar gipiūro. Krikšto marškinėliai puošti rausvais, mėlynais, o pastaruju metu vis dažniau ir baltais raukinukais, perjuosti atitinkamos spalvos juosta. Kartais surišamas kaspinas ir pritvirtinamas prie medžiagos. Spalva priklauso nuo vaiko lyties, tačiau dažnai respondentai abejoja, kokia spalva turėtų puošti. Galbūt dėl šios priežasties pasirenkama baltai puoštus krikšto marškinėlius. Jeigu XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje dažniausiai krikšto marškinėlius siūdavo krikšto motina, tai tiriamuoju laikotarpiu, ypač pastaruju metu, jie perkami parduotuvėje. Toks krikšto marškinėlių modelis plačiai paplitęs visoje teritorijoje. Statistinių duomenų analizė rodo, jog Latvijoje tokio tipo marškinėliai sudaro net 81,0% (ir vyrauja visoje tirtoje teritorijoje), Lietuvoje jie kiek retesni (61,4%) ir ne visur fiksuojami kaip vyraujantis modelis. Kitas krikšto marškinėlių tipas yra sukirtas

6 pav.

rūbas (t. y. iškerpamas kaklas, rankovės ir pasiūti marškinėliai ar suknelė), kuriuo kūdikį galima aprengti. Šiaurės rytų Lietuvoje jie sudaro 36,4% (Latvijoje – 19,0%) visų fiksuotų realijų. Kaip naujovė pastebėtas tarpinis krikšto marškinėlių modelis – pasiūtas apsiaustas, vadinamas „palerina“. Jis siuvamas įvairaus ilgio, puošiamas raukinukais. Tokio pobūdžio drabužiai, pardavėjų teigimu (Lietuvoje), tampa vis populiarešni. Manyčiau, jog tokios formos atsiradimas yra sietinas ir su tam tikra mada. Kaip teigė ne viena respondentė, tradicinė forma yra šiek tiek atsibodusi. Tačiau galima teigti, kad tradicinis krikšto marškinėlių modelis išliko vyraujantis iki pat XX a. pabaigos. Medžiaga liudija intensyvesnę krikšto marškinėlių formos modernizaciją Lietuvoje XX a. II pusėje, nors miesto kultūros elementų gausa aprangoje XX a. I pusėje buvo ryškesnė Latvijoje²⁰. Negalima atmesti ir tikimybės, kad „tradicinės“ formos krikšto marškinėliai turėjo kompenсуoti ir sustiprinti emocinį ryšį su Lietuva.

Tiek Lietuvoje, tiek ir Latvijoje yra vienodai paplitęs (atitinkamai 48,3% ir 43,9%) gyvas paprotys, kada krikštamotė dovanoja savo krikštavaikiui krikšto marškinėlius. Be to, dažnai krikštamotė pasirūpina ir visais kitais drabužėliais, su kuriais krikštijamasis nešamas į bažnyčią (35,0% ir 39,0%, 6 pav.). Vis dažniau, be tradicinių dovanų, krikštamotės, vienos arba sutarusios su krikštatėviu, įteikia krikštavaikiui ir dovaną: drabužėlių, žaislų ar kitą vertingą daiktą. Reta krikštamotė dovanoja ir žvakę, kuri uždegama krikšto metu (tik Lietuvoje – 1,7%). Visa tai susiję su gana didelėmis išlaidomis, nes krikštamotė dar rūpinasi vaišėmis, kartais apdovanoja kūmą bei kūdikio motiną, be to, atsirado naujas reiškinys –

7 pav.

ji viena ar perpus su krikštateviu moka už krikštą²¹. Nemažai su krikštynomis susijusių išlaidų turi ir krikštatevis (7 pav.). Apklauso duomenimis, ligi šiol tradiciškai už krikštą mokėjo krikštatevis (Lat. 81,0%, Liet. 68,9% atvejų). Lietuvoje jis dar prisideda prie vaišių rengimo atsinešdamas butelį alkoholinio gėrimo (Liet. 22,2%, Lat. tik 4,75%). Gana retai krikštatevis teikia dovaną kūmai (Lat. 4,75%, Liet. 8,9%). Tyrimas liudija, jog išlieka tradicinė krikštatevio ir krikštamos tės krikštyną išlaidų proporcija, tačiau Latvijoje formuojasi „lyčių lygybę“ deklaruojantis paprotys mokėti už krikštą perpus su kūma (vyrauja Medume, iš dalies ir Kalniešuose). Jis tarsi kompensuoja tradiciškai dažniau teikiamas krikštatevio vaišes ir dovaną kūmai Lietuvoje. Išlieka bendra tradicinė tendencija: krikštamos tės patiria daugiau išlaidų aprenpdama krikštavaikį ir teikdama jam dovaną, tuo tarpu krikštatevis – padengdamas su krikštu susijusias išlaidas²².

Taigi, jei meninėje raiškoje (krikšto marškinėlių forma) galime išvelgti geresnį tradicijos tęstinumą tarp Latvijos lietuvių, tai ekonominių santykių sferoje (krikšto išlaidos) tradicija ilgiau išliko Lietuvoje.

KRIKŠTYNŲ VAIŠĖS

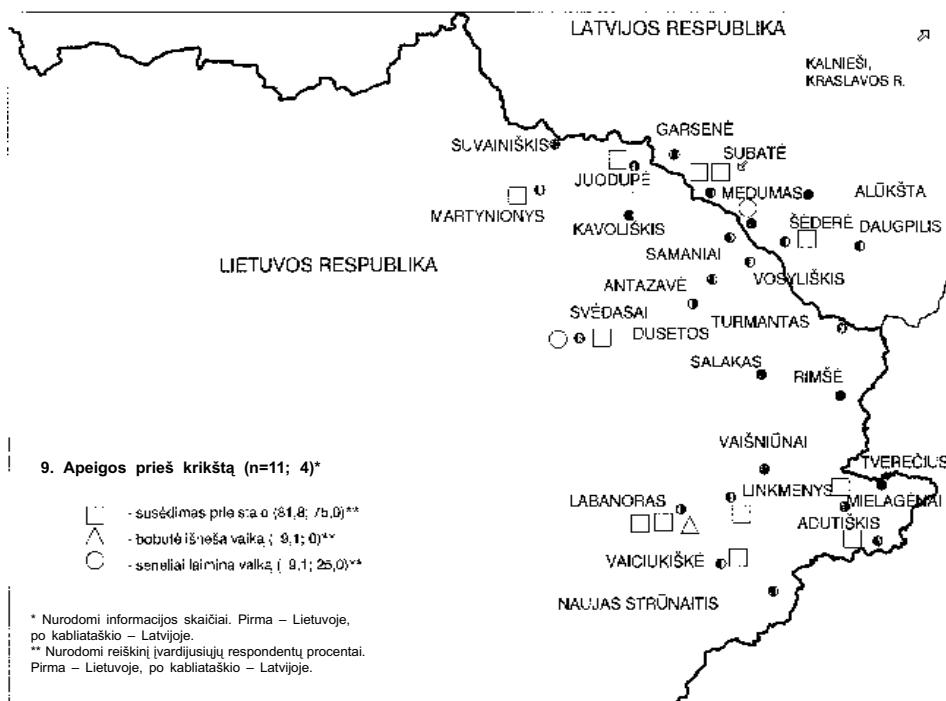
Nunykus bažnytinio krikšto, kaip juridinio žmogaus būties įteisinimo, aktui (ir ją perėmus pasaulietinei institucijai), liko religinė krikštyną, kaip žmogaus būties socialinio įteisinimo, funkcija. Kyla klausimas, ar krikštyną vaišės išliko kaip ir anksčiau vienu iš svarbiausių „perėjimo apeigų“ baigiamoji dalis, kai jose daly-

8 pav.

vaujantys liudininkai tradiciškai įtvirtina kūdikio įvedimą į bažnytinę ir pasaulietinę bendruomenę²³.

Tiriamuoju laikotarpiu, iš esmės pakitus tradiciniam krikštytųjų modeliui, modifikavosi krikštytųjų metu rengiamų vaišių prasmė. Per respondentų apklausą išryškėjo du požiūriai: 1) vaišės būtinos, 2) vaišės nebūtinos (8 pav.). Daugiausia respondentų visoje tirtos teritorijoje vienareikšmiškai pasisakė už didesnių ar mažesnių krikštytųjų vaišių rengimą (Liet. 80,0%, Lat. 86,7% visų atsakymų) ir ši nuomonė vyravo visose tirtose vietovėse (išskyrus Suvainiškį). Kyla klausimas, ką respondentai laiko vaišėmis: pasisėdėjimą prie pietų stalo ar vaišių metu atliekamus tam tikrus apeiginius veiksmus, per kuriuos įprasminamas toks susibūrimas ir siekiama iniciacinių tikslų. Turima tyrinėjimo medžiaga apie prieš krikštą ir po jo rengiamas apeigas namuose leidžia plačiau pažvelgti į šį klausimą. Respondentai išskyrė šiuos apeiginius elementus: 1) susėdimą prie stalo, 2) iškilmingą vaiko išnešimą, 3) senelių palaiminimą (9 pav.). Trumpas susėdimas prie stalo, prieš išvykstant į bažnyčią, yra paplitęs visoje tirtos teritorijoje. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje toks susėdimas prie stalo, kada buvo iškilmingai išnešamas ir krikštą tėviams atiduodamas kūdikis, yra išlikęs kaip apeiginio veiksmo dalis ir buvo paplitęs daugelyje Lietuvos vietų. Vienas toks atvejis tiriamuoju laikotarpiu fiksuotas Labanore, kada senelė (matyt, pakeitusi pribuvėją), paruošusi vaiką krikštui, jį atnešė prie stalo ir atidavė tėvams. Pastebimas naujas besiformuojantis reiškinys – viešas kūdikio palaiminimas prieš krikštą, kurį Svėdasuose ir Medume atliko seneliai. Tačiau šios apeigos tiriamuoju laikotarpiu jau itin negausios ir

9 pav.

galime teigti, kad tiek Latvijoje, tiek ir Lietuvoje jos jau retai atliekamos ar neatsimenamos kaip nereikšmingos (statistiškai Lietuvoje ir Latvijoje įvardytos panašaus procento respondentų).

Kelis kartus daugiau užfiksuota krikštynų metu atliekamų apeigų, tačiau jos kiek dažniau atsimenamos Lietuvoje (10 pav.). Plačiausiai paplitęs paprotys – krikstatėviams prie vaišių stalo pasėdėti susiglaudusiems. Apeigine prasme tai simbolizavo krikstatėvių tarpusavio supratimą ir siekį, kad krikštavaikio dantys „nebūtų reti“. Tiriamuoju laikotarpiu toks susėdimas buvo daugiau pramoginis. Svečiai pokštaudavo, o kartais „spausdami“ kūmus reikalavo vaišių. Kiti veiksmai užfiksuoti tik Lietuvoje. Šiaurės rytų Lietuvoje užrašytas ir kitas veiksmas, manyčiau, apeigine prasme papildoma pirmąjį – tai reikalavimas, kad krikstatėviai tarpusavyje maloniai bendrautų, t. y. „būtų meilūs“. Naujajame Strūnaityje užfiksuotas gana archaiškas apeiginis veiksmas, kada po krikšto mergaitė buvo nešama prie „pečiaus“ (krosnies) linkint, kad ji taptų gera šeimininke. Šis veiksmas XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje buvo paplitęs Rytų Lietuvoje²⁴. Nors ir pavieniai atvejai XX a. II pusėje rodo, jog krikštynų papročiai išlaikė tradicijos tęstinumą, tačiau apeiginis turinys šiek tiek pakito. Pastebimos ir tam tikros su krikštynų papročiais susijusios novacijos. Su senelių palaiminimu prieš krikštą sietinas paprotys pasitikti seneliams naują krikščionį. Ši nauja forma, manyčiau, yra seno papročio modifikacija, kada šias funkcijas pagal tradiciją atlikdavo pribuvėja (išleisdavo į krikštą ir sutikdavo). Nelikus pribuvėjos, jos funkcijas perėmė kūdikio

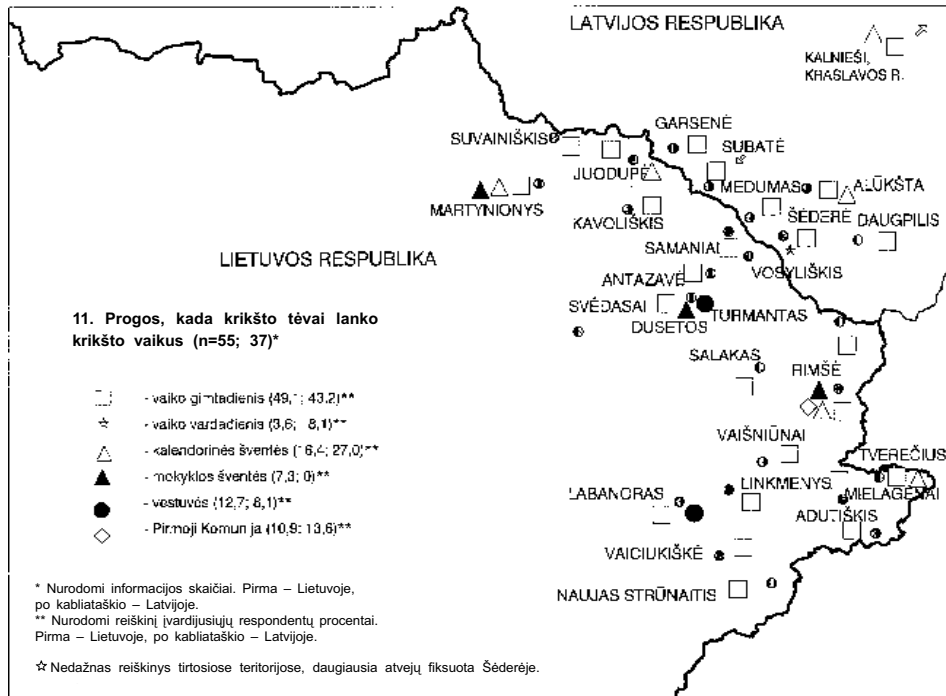
10 pav.

seneliai. Tai rodo, jog išliko poreikis palaikyti tradiciją į apeiginius veiksmus įtraukiant artimuosius.

Aptarę tradicines krikštynų metu atliekamas apeigas, galime teigti, kad jų bendras kompleksas jau yra benykstantis, o išlikusių elementų gausiau Lietuvoje. Manychiau, jog yra tikimybė, kad ateityje dalis šių apeigų gali įgyti „etninę“ atspalvį ir būti siejamos su lietuviškumu.

KRIKŠTATĖVIAI IR KRIKŠTAVAIKIAI PO KRIKŠTO

Krikštynų, kaip žmogaus būties socialinio įvirtinimo akto, iniciacinę ir simbolinę vertę liudija po krikšto išlikęs krikštatėvio ir krikštavaikio ryšys. Tradiciškai su krikštynomis krikštatėvių pareigos krikštavaikiams nesibaigdavo. Kaip rodo tyrimų medžiaga, ši nuostata visoje tirtoje teritorijoje plačiai išlieka iki mūsų dienų. Krikštatėviai įvairiomis progomis lanko ir teikia dovanas savo krikštavaiikiams. Išskyrėme dažniausiai prisimenamas šventes: 1) gimtadienį, 2) vardadienį, 3) įvairias kalendorines šventes, 4) su mokykla susijusias šventes, 5) vestuves 6) Pirmąją Komuniją (11 pav.). Turima medžiaga parodė, jog dažniausiai krikštavaiikai lankomi gimtadienio proga (Liet. 49,1%, Latv. 43,2% atvejų), antroje vietoje pagal dažnumą tiek Lietuvoje (16,4% visų atvejų), tiek Latvijoje (27,0% visų atvejų) išsiskiria krikštavaiikių lankymas kalendorinių – Kalėdų, Velykų, Naujųjų metų ir kitų švenčių metu. Progos, kurių dažniausiai stengiasi nepamiršti krikš-

11 pav.

tatėviai, yra krikštavaikio Pirmoji Komunija ir vestuvės. Rečiau krikštavaikiai sveikinami su vardadieniu bei su mokykla susijusiomis šventėmis²⁵. Visoje tirtoje teritorijoje krikštavaikiai lankomi ir labai panašiomis progomis jiems teikiamos dovanos. Tiesa, Latvijoje apklausti respondentai teigė, jog jiems yra sunkiau lankyti krikštavaikius, jei šie gyvena Lietuvoje (dėl pasų). Išanalizavus pateiktą medžiagą peršasi išvada, jog krikštatėviai tirtoje teritorijoje savo krikštavaikius globoja iki jų fizinės ir socialinės brandos. Be to, pastebimas progų, kada krikštavaikiai yra lankomi, struktūrinis panašumas tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje. Tai liudytų, kad Latvijos lietuviai krikštatėvio pareigą ir patį krikštą suvokia kaip ir tėvynėje gyvenantys tautiečiai.

IŠVADOS

Straipsnyje asmens etninio kultūros tapatumo problemą sprendžiamoje analizuodami Pietryčių Latvijos ir Šiaurės rytų Lietuvos lietuvių XX a. II pusės vaiko socialinio įteisinimo papročius. Lygindami Lietuvos ir Latvijos lietuvių krikšto laiką ir motyvaciją nustatėme, kad duomenys labai panašūs. Latvijos paribyje surinkta medžiaga rodo, jog dėl įvairių motyvų skirtingu laiku apsigyvenę lietuviai, net ir sukūrę mišrias šeimas, Latvijoje nepatyrė sunkumų ar neigiamos kaimo ar miestelio bendruomenės nuomonės dėl skirtingos pažiūros į krikštą. Nagrinėjant vardynas, kaip alternatyvą krikštynoms, nustatyta, kad sovietinės valdžios vykdyta ateizacinė politika tiriamosios teritorijos žmones paveikė maždaug vienodai. Krikštynos XX a. II pusėje, įskaitant ir sovietmetį, užėmė svarbią vietą žmogaus gyvenime ir vardynos negalėjo sumenkinti jų vertės. Krikštatėvių institucijos ir jų teikiamų dovanų analizė atskleidė esmingesnius Lietuvos ir Latvijos lietuvių etninio kultūros tapatumo skirtumus. Jei krikštatėviai abiejose teritorijose vienodai dažnai buvo renkami iš giminių, tai jų dovanos ir krikšto išlaidos skyrėsi. Meninėje raiškoje (krikšto marškinėlių forma) galime išvelgti geresnę tradicijos tąsą tarp Latvijos lietuvių, tuo tarpu ekonominių santykių srityje (padengiant krikšto išlaidas) tradicija daugiau palaikoma Lietuvoje. Analizuojant krikštynų vaišių svarbos suvokimą, matome panašų tradicijos tęstinumą abiejose valstybėse, kita vertus, pastebime spartų šventės apeiginių elementų nykimą, ypač Latvijoje. Tačiau krikštatėvio ir krikštavaikio tarpusavio ryšių analizė liudija neabejotiną Lietuvos ir Latvijos papročių panašumą bei genetinį ryšį. Visa tai tiriamosios teritorijos socialinio žmogaus įteisinimo papročius, nepaisant valstybinės sienos, leidžia traktuoti vieno ir nedalomo arealo prasme.

Religinio turinio palaikomos krikštynos išliko prasmingos kaip ryškus pasaulietinis veiksmas ir atliko socialinio žmogaus gimties įteisinimo funkciją. Tirtoje Lietuvos bei Latvijos teritorijoje neužfiksuota realijų, kurios rodytų esminius krikštynų papročių skirtumus tarp tos pačios konfesijos žmonių. Sovietmečiu suvienodėjęs Lietuvos ir Latvijos žmonių gyvenimas, panašus ateizacijos procesas ir tiriamosios teritorijos artumas lėmė panašius vaiko socialinio įteisinimo apeigų modifikacijos procesus. Analogiškas takoskyros tarp tradicinių ir šiandieninių krikštynų lygmuo išlieka ir peržengiant XXI amžiaus ribą. Todėl krikštynos suvokiama ne tik kaip religinė, bet ir kaip etninio tapatumo išraišką liudijanti šventė.

Gauta 2001 11 07

Nuorodos

¹ Pavyzdžiui, A. L. Kroeber ir C. Kluckhohn yra išanalizavę net apie 300 jos apibrėžimų: A. L. Kroeber, C. Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, Cambridge, 1952. Cit. iš: Ch. Seymour Smith, *Macmillan Dictionary of Anthropology*, London and Basingstoke, 1986, p. 65. Klasikinis E. B. Tyloso kultūros apibrėžimas liudija, kad plačiąja etnografinė prasme suprantama kultūra yra ta kompleksinė visuma, kuri apima žinias, tikėjimą, meną, moralę, teisę, papročius ir visus kitus gebėjimus ir įpročius, įgytus žmogaus, kaip visuomenės nario. Kultūros padėtis įvairiose žmonijos visuomenėse, kiek ją galima tyrinėti bendraisiais principais, yra dalykas, kurį galima tyrinėti kaip žmonių minties ir veiklos dėsnius: E. B. Tylor, *Primitive Culture*, New York, 1871.

² Plg.: „Pradėjęs kalbėti individas yra mažas kultūros kūrinys. Kai jis užauga ir jau gali dalyvauti kultūros veikloje, kultūros įpročiai, įsitikinimai ir bejėgiškumas tampa individo įpročiais, įsitikinimais ir bejėgiškumu“ (R. Benedict, *Patterns of Culture*, New York, 1959, p. 23); „Patį kultūra yra daugiau išmokimo, o ne paveldėjimo produktas“ (G. P. Murdock, *Culture and society*, Pittsburg, 1965; cit. iš: G. P. Murdock, Kultūrinio kitimo dinamika, *Kultūros prigimtis*, Vilnius, 1993, p. 213).

³ Nagrinėjant kultūrą kaip sociokultūrinių sistemų integravimąsi ir diferencijavimąsi, galima išskirti šiuos pagrindinius morfologinės analizės lygmenis: 1) individo, 2) socialinės grupės (siaurąja prasme), 3) etninį, 4) tautos, 5) civilizacijos (A. Andrijauskas, Kultūros universalumas: Morfologinės analizės prolegomenai, *Kultūrologija*, t. 6, 2000, p. 23–25). Tautos kultūros sąvoką traktuosime etnopolitine prasme, t. y. kaip ją sudarančių etninių grupių kultūrų visumą.

⁴ Pasak I. R. Merkienės, kiekviena tauta turi savo kultūrinę erdvę, kurioje ji gyvena ir į kurią nukreipta jos veikla. Kai tautos dalis atitrūksta nuo tėvynės, ji įgyja naują kultūrinę erdvę, kurią vėl bando aprėpti mintimis, ją suvokti ir valdyti. Šitaip tautos kultūra pasipildo nauju patyrimu tol, kol jos nariai tapatina save su etnosu, iš kurio buvo kilę, ir bando išsaugoti bent dalį istorinės etninės kultūros dalykų (I. R. Merkienė, Tautos kultūros sandara, *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*, Vilnius, 1990, p. 6; plg.: I. R. Merkienė, Latvijos lietuviai etninėje ir kultūrinėje konvergencijoje, *Lituanistica*, 2001, Nr. 1(45), p. 117–143). Dvigubo tautinio kultūros tapatumo suvokimą neblogai iliustruoja Marjut Antonen pateiktas suomių emigracijos šiaurės Norvegijoje pavyzdys: „Kai aš Norvegijoje, aš atstovauju Suomijai, būdamas Suomijoje – aš Norvegijos atstovas“ (M. Anttonen, Cultural Adaptation and Ethnic Identity of Finish Immigrants in Northern Norway, *Interaction Communities*, Budapest, 1993, p. 24).

⁵ Alternatyvieji pasaulietinio žmogaus socialinio įteisinimo akto pažymėjimo papročiai buvo daug skurdnesni. Vardynos nesugebėjo išstumti ar visai pakeisti krikštynų, tačiau ši hipotetinė teiginį turėsime įrodyti straipsnyje.

⁶ Be abejo, ne tik perėjimo apeigos, jų formų raiška, bet ir pačios tautos yra žmonių įsitikinimo, lojalumo ir solidarumo artefaktai (plg.: E. Gellner, *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius, 1996, p. 22).

⁷ Krikštynos ir vardynos, Daugpilio ir Jekabspilio r., užr. R. Paukštytė, 1998 m. etnografinės ekspedicijos medžiaga, *ES*, b. 2067; Krikštynos ir vardynos, Daugpilio ir Kraslavos r., užr. D. Kanevičienė, 1998 m. etnografinės ekspedicijos medžiaga, *ES*, b. 2073. Visose tirtose vietovėse (išskyrus Subatę – 6,4% lietuvių) 1989 m. gyveno mažiau negu 5% lietuvių (A. Butkus, *Latviai*, Kaunas, 1995, p. 73–74).

⁸ Apie šio tyrimo objektą, metodiką bei problematiką išsamiai išdėstė projekto vadovė I. R. Merkienė (į grupę dar įėjo Ž. B. Šaknys, V. Savoniakaitė bei šio straipsnio autorė). Žr.: I. R. Merkienė, Latvijos lietuviai etninėje ir kultūrinėje konvergencijoje, *ibid.*, p. 117–143.

⁹ Krikštytos ir vardynos, Švenčionių, Ignalinos, Zarasų, Rokiškio r., užr. R. Paukštytė, 1999 m. etnografinės ekspedicijos medžiaga, *ES* b. 2122; Krikštytos ir vardynos, Švenčionių, Ignalinos, Zarasų, Rokiškio r., užr. R. Paukštytė, 1999 m. etnografinės ekspedicijos medžiaga, *ES*, b. 2123; Krikštytos ir vardynos, Anykščių r., užr. D. Kanevičienė, 1999 m. etnografinės ekspedicijos medžiaga, *ES*, b. 2123. Be 36 lietuvių, apklaustos trys lenkų, dvi rusų ir viena baltarusių tautybės respondentės, su lietuviais sukūrusios etniškai mišrias šeimas.

¹⁰ I. R. Merkienė, Latvijos lietuviai etninėje ir kultūrinėje konvergencijoje, *ibid.*, p. 118.

¹¹ М. Я. Устинова, *Семейные обряды Латвийского городского населения в XX в.*, Москва, 1980, с. 61.

¹² R. Paukštytė, *Gimtuvės ir krikštytos Lietuvos kaimo gyvenime*, Vilnius, 1999, p. 71–72.

¹³ Pavardė žinoma, tačiau respondentės pageidavimu neskelbiama, Daugpilio r., užr. R. Paukštytė. 1998 m. etnografinės ekspedicijos medžiaga, *ES*, 2067, l. 53.

¹⁴ E. Gizevijus, Kai kurie dar prieš keletą dešimtmečių buvę lietuvininkų gimtųjų ir krikštytųjų papročiai, *Lietuvininkai*, Vilnius, 1970, p. 143.

¹⁵ E. Volter, *Materialy dlia etnografii latyšskogo plemeni Vitebskoj gubernii*, Sankt Peterburg, 1880, p. 113.

¹⁶ Plg.: A. Butkus, *op. cit.*, p. 87–88.

¹⁷ Šiaurės rytų Lietuvoje iš 92 vaikų šalia krikštytųjų tėvai nešė į vardynas tik 26 (28,3%), Latvijoje – 9 iš 35 (25,7%).

¹⁸ R. Paukštytė, *op. cit.*, p. 85.

¹⁹ Ž. B. Šaknys, Jaunimo bendravimo papročiai XX amžiuje, I. R. Merkienė, R. Paukštytė, V. Savoniakaitė, Ž. B. Šaknys, *Pietryčių Latvijos lietuviai* (spaudoje).

²⁰ Kaip pastebėjo tos pačios tyrimų grupės narė Vida Savoniakaitė, XX a. II pusėje Latvijoje lietuvis pakliuvo į tokią visuomenę, kur rankdarbiai yra daugiau amatas, laisvalaikio leidimas, o ne būtinų namų ūkio reikmių tenkinimas, nors kai kurios ir iš Lietuvos atsivežė audimo stakles (V. Savoniakaitė, Latvijos lietuvių kūrybos stebėjimai, *Lituanistica*, 2000, Nr. 3–4 (43/44), p. 97).

²¹ Pastaroji naujovė yra aptinkama tik Latvijos teritorijoje. Šis faktas respondenčių jau nestebino, jų teigimu, tai yra abipusio susitarimo reikalas. Beje, kartais prie mokesčio už krikštą prisideda kūdikio tėvai ar net patys vieni už jį susimoka.

²² Analizuodami išlaidas, susijusias su dovanomis krikštavaikiui, išskyrėme krikštamotės teiktas dovanas. Kaip rodo tyrimai, yra užfiksuoti keli atvejai, kai ir krikštatėvis rūpinosi dovanomis (Lietuvoje tik 5, Latvijoje 4). Jas sudarė drabužėliai ir žaislai. Subatėje pasi-taikė atvejį, kada krikštatėvis padovanojo krikštavaikiui muilo. Šiuo atveju tai galime traktuoti kaip tradicinę dovaną, kurią XIX a. pabaigoje – XX a. I pusėje kai kur šiaurinėje Lietuvos dalyje dovanodavo (tyrinėjamoje teritorijoje šis paprotys nefiksuotas) (R. Paukštytė, *op. cit.*, p. 96). Kalbant apie su krikštytomis susijusias krikštatėvio išlaidas, reikia paminėti, kad tokių išlaidų turėjo ir krikštamotė. Tik daug rečiau. Vienu atveju Lietuvoje krikštamotė teikė dovaną kūmui, 11 – teikė vaišes (Latvijoje tik vienas atvejis), dviem – teikė dovaną motinai. Latvijoje fiksuota net po tris atvejus, kai krikštamotė viena arba per pusę su krikštatėviu mokėjo už krikštą.

²³ Plg.: R. Paukštytė, *op. cit.*, p. 112–114.

²⁴ *Ibid.*, p. 110.

²⁵ Galbūt šis reiškinys susijęs su tuo, kad Latvijoje kitaip negu Lietuvoje buvo švenčiama ir pilnametystės šventė „pilngadības svētki”, todėl abiturientų išleistuvės nebuvo tokios svarbios (A. Brēde, V. Greble, Padomju tradīciju veidošanās, *Latviešu etnogrāfija*, Rīga, 1969, p. 534). Apie krikštatėvių dovanas šia proga nebuvo klausinėta.

Rasa Paukštytė-Šaknienė

THE ETHNIC CULTURAL IDENTITY OF NORTH-EAST LITHUANIANS AS REFLECTED IN THE CUSTOMS OF CHILD'S SOCIAL LEGITIMATION IN THE 2nd HALF OF THE 20th c.

S u m m a r y

The present article investigates the problem of ethnic cultural identity encountered by a person through the analysis of customs of child's social legitimation in the North-east Lithuania in the 2nd half of the 20th c.

A comparison of time (Map 1) and motives (Map 2) of christening in ethnic Lithuanians residing in Lithuania and Latvia resulted in very similar data. Material collected at the Latvian border indicated that Lithuanians, even those who contracted ethnically-mixed marriages, did not suffer any difficulties or negative opinions from village or small town communities by virtue of their views on christening, though the respondents differed in terms of dates and motives of their settlement in Latvia. The analysis of the secular ceremony of name-giving as an alternative to the Christian-type christening (Map 3) showed that the policy of atheisation carried out by Soviet authorities rather equally influenced the residents of the investigated territory. In the 2nd half of the 20th c. (including the Soviet period), christening occupied an important place in human life. The secular ceremony of name-giving could not depreciate christening. The analysis of godparents' institution and of their gifts revealed more essential differences in the ethnic cultural identity of Lithuanian residents of Latvia and Lithuania. In both territories godparents were invited from the circle of relatives equally frequently (Map 4), however godparents' gifts and christening costs borne by them differed. In terms of artistic expression (Map 5) (reflected in the form of the christening robe) Lithuanians residing in Latvia showed a greater tendency to observe tradition (Map 5), while in terms of economic relations (the covering of christening costs) tradition was more scrupulously observed in Lithuania (Map 6-7). The continuity of tradition can be also seen in the understanding of the importance of the christening party (a similar situation exists in both states) (Map 8). On the other hand, a rapid disappearance of the ritual elements of christening holiday can be observed. Rites performed before christening dwindled more or less equally (Map 9). A little smaller number of rites performed during the christening party survived in Latvia (Map 10). However, analysis of relations between a godparent and a godchild showed a doubtless similarity and genetic relation among the customs practised by Lithuanians residing in Lithuania and Latvia (Map 11). It allows us to treat the customs of social legitimation of a human in the investigated territory as the ones belonging to one indivisible area, despite the state border.

Baptism, supported by its religious contents, has preserved its significance as a distinct secular act by virtue of its function of social legitimation of birth. The similar life pattern in Latvia and Lithuania during the Soviet period, the similar process of atheisation, and the proximity of the investigated territory determined similar processes of modification of child's social legitimation rites. An analogous level of division between the traditional and the modern christening has been preserved on the turn of the centuries. So, christening is understood not only as a religious holiday. It still exists as a festive expression of ethnic identity.